

**PSYCHOLOGICAL ISSUES REGARDING THE ADAPTABILITY OF
INSTITUTIONALIZED CHILDREN**

Cristiana Balan, Assist. Prof., PhD, "Spiru Haret" University

Rezumat: Separarea copilului de familie și internarea lui în instituțiile de ocrotire generează fenomenul de separare prin privarea acestuia de satisfacerea trebuințelor primare și a trebuințelor psiho-sociale. Copilul lipsit de intimitatea relațiilor familiale va prezenta dezechilibre biologice și psihice și cu cât vârsta copilului este mai redusă, cu atât consecințele vor fi mai severe. Pe baza studiilor realizate asupra copiilor instituționalizați, sunt formulate anumite trăsături caracteristice ale unui sindrom denumit tulburare comportamentală psihopatică sindrom specific copilului abandonat în instituție.

Complexitatea fenomenului instituționalizării derivă dintr-o serie de aspecte legate de situația economică și socială a românilor, de dificultățile și provocările unei societăți care lasă loc încă unor decalaje foarte mari între diversele categorii sociale, intens și disproporțional polarizate.

Reintegrarea unui copil în familia naturală va implica atât lucrul cu copilul, cât și cu familia sa. Acest demers complex trebuie să aibă în vedere următoarele aspecte: evaluarea necesităților copilului (în funcție de vârstă, stare de sănătate, diferite nevoi speciale); consiliere și susținere oferite copilului; evaluarea situației familiale a copilului (vizite la domiciliul familiei, contactarea familiei extinse).

Cuvinte cheie: copii instituționalizați, reintegrare, fenomen de separare, tulburare comportamentală psihopatică, fenomen de instituționalizare.

Întreruperea sau deteriorarea relațiilor dintr-o familie devine o situație frustrantă, stresantă pentru copil, generatoare de dezechilibre biologice și psihice, cu consecințe severe asupra dezvoltării sale ulterioare. Separarea copilului de familie și internarea în instituțiile de ocrotire generează fenomenul de stresare prin privarea acestuia de satisfacerea trebuințelor primare și a trebuințelor psiho-sociale. Copilul lipsit de intimitatea relațiilor familiale va prezenta dezechilibre biologice și psihice și cu cât vârsta copilului este mai mică, cu atât consecințele vor fi mai severe.

1. Caracteristici generale

Majoritatea copiilor instituționalizați suportă cel puțin trei dezavantaje:

- experiența care a făcut ca ei să se afle în imposibilitatea de a crește în propria familie, experiență traumatizantă în toate variantele sale;
- în majoritatea cazurilor se adaugă dezavantajul de a fi îngrijiți într-un mediu instituțional, care adesea nu numai că eșuează în a răspunde nevoilor lor fizice, sociale și psihologice de bază, dar îi pune în fața unor experiențe în care li se încalcă drepturile și devin subiectul neglijării, tratamentelor fizice și sexuale abuzive;
- copiii instituționalizați se confruntă cu nesiguranța viitorului lor. Lipsa oportunităților de învățare a rolurilor și deprinderilor necesare vieții adulte, deprivarea de experiențele emoționale indispensabile adaptării sociale adecvate, absența suportului acordat de obicei de familie întunecă prognosticul evoluției lor. Lipsiți de părinți, lipsiți de origine și nepregătiți pentru a deveni adulți, au puține șanse de a se adapta cu succes în societate, astfel încât pe mulți îi vom regăsi cautând sau primind refugiu în alte medii instituționalizate, cum ar fi închisorile sau spitalele psihiatrice.

Destrămarea relației mamă-copil determină, datorită carenței afective materne, modificări biologice și psihice ce împiedică sau întârzie procesul de dezvoltare normală a copilului. Consecințele abandonării copilului și instituționalizării acestuia determină anumite efecte care sunt reprezentate de curențe multiple: curențe în sfera dezvoltării fizice, curențe ale proceselor psihice, tulburări de personalitate, curențe de ordin spiritual. (Revista Rețelei pentru Prevenirea Abuzului și Neglijării Copilului, Nr. 3, 2002)

În ciuda faptului că majoritatea au inteligență peste nivelul mediu, copiii instituționalizați au rezultate școlare ce nu sunt în concordanță cu posibilitățile lor intelectuale și mulți dintre ei prezintă risc crescut de eșec școlar.

2. Dezvoltarea intelectuală și a limbajului

Dezvoltarea intelectuală și a limbajului la copilul instituționalizat este reprezentată de dezvoltarea intelectuală (gândire, inteligență) și din această cauză este unul dintre cele mai investigate domenii cu privire la copilul instituționalizat. Limbajul este supus unei deteriorări progresive. Provence și Lipton fac o trecere în revistă a studiilor care evidențiază faptul că în instituții, copiii mici vocalizează cu mult mai puțin și sunt mult mai tăcuți decât cei crescuți în familie.

Defectele de limbaj par a deveni clar manifestate din a doua lună de viață, primele semne fiind diminuarea cantitativă a emisiilor vocale cu sau fără stimulare din partea adultului, precum și lipsa calității vocalizării. După a șasea lună de viață copiii sunt foarte tăcuți. Aproape că nu există emisie vocală spontană, în sensul utilizării de către copil a vocalizărilor către sine însuși și jucăriile sale, ori pentru a iniția un contact cu o altă persoană.

Un studiu realizat de Călin Drăgoi pe copiii instituționalizați din România subliniază faptul că aceștia au o abilitate verbală scăzută, determinată de întârzieri în dezvoltarea vorbirii, insuficiențe în dezvoltarea vocabularului, lipsa unui cod lingvistic suficient elaborat, frecvența utilizare a unor structuri gramaticale greșite, capacitate redusă de înțelegere a mesajelor verbale.

La nivelul învățământului primar sunt semnalate următoarele insuficiențe:

- limbaj nesatisfăcător dezvoltat;
- insuficiență dezvoltare a deprinderilor grafice necesare însușirii scrisului;
- prezența tulburărilor de vorbire;
- instabilitate emoțională și de comportament;
- capacitate redusă de concentrare;
- lipsa deprinderilor necesare vieții în colectivitate.

La nivelul învățământului secundar:

- lacune mari în cunoștințele generale;
- capacitate deficitară de exprimare și de înțelegere a mesajelor verbale;
- neînsușirea adecvată a deprinderilor de calcul aritmetic predate în ciclul primar;
- comportament dificil;
- insuficiență asimilare a deprinderilor de scris-citit;
- instabilitatea atenției și o redusă capacitate de concentrare;
- prezența defectelor de vorbire.

3. Echilibrul emoțional

Un alt grup de tulburări provocate de abandonul în instituții se raportează la dezvoltarea personalității. Această direcție este studiată în legătură strânsă cu tulburările emoționale și cu distorsiuni în relaționarea socială.

În lucrarea Magdalenei Dumitrana (1998), "Copilul instituționalizat", Levy (1937) stabilește câteva trăsături tipice ale copiilor din instituții:

- relații superficiale;
- nici un sentiment real, o incapacitate de a simpatiza oamenii ori de a-și face prieteni adeverați;
- inaccesibilitate care exasperează pe cei care încearcă să-i ajute;
- nici un răspuns emoțional, în situații în care acesta ar fi normal să apară;
- furt;
- lipsa de concentrare la școală.

Pe baza studiilor realizate asupra copiilor instituționalizați, Bender formulează anumite trăsături caracteristice ale unui sindrom pe care-l denumește "*tulburare comportamentală psihopatică*" sindrom specific copilului abandonat în instituție.

Copilul care suferă de acest sindrom este caracterizat prin următoarele:

- incapabil de a iubi sau de a se simți vinovat;
- nu este conștient;
- materialul imaginativ inconștient este puțin profund și relevă doar o tendință de a reacționa la impulsuri sau experiențe imediate;
- incapacitatea de a intra într-o relație, face imposibilă terapia sau chiar educația;
- nu există capacitate de a conceptualiza și mai ales un concept al timpului, astfel încât subiecții nu-și pot aminti experiențele din trecut și nu pot beneficia de ele.

În ceea ce privește situația copiilor instituționalizați din România, din perspectiva tulburărilor afective sunt înregistrate accese de furie, hiperreactivitate, pasivitate, apatie extremă, autism. Chiar și la copiii relativ bine integrați și aparent echilibrați din punct de vedere afectiv se remarcă o dezvoltare a sentimentelor sărăcită și dificultăți în stabilirea contactelor sociale.

4. Aspecte psihopatologice

Abuzul emoțional constă în acțiuni și practici neadecvate ale adultului care induc copilului trăiri, emoții și sentimente negative, cum ar fi: frica, teroarea, insecuritatea, incertitudinea, durerea, nefericirea. Multe forme ale abuzului emoțional sunt aplicate mascate în instituții pentru disciplinarea copilului (umilire, izolare, amenințare).

Abuzul fizic constă în actul deliberat al adultului prin care provoacă o suferință fizică copilului. În instituții, abuzul fizic se manifestă prin bătăi, suprimarea meselor, izolarea fizică, obligarea la diferite munci umiltoare – practicate ca pedepse.

Aproape jumătate dintre copiii aflați în instituții confirmă practicarea bătăii drept pedeapsă.

Majoritatea copiilor au afirmat, în studiile calitative, că ponderea bătăilor în instituții a scăzut în ultimii 2-3 ani.

Abuzul sexual constă în expunerea, implicarea sau obligarea unui copil la acte sexuale cu contact genital, oral, anal și fără contact, prin avansuri, gesturi, propuneri, mângâieri, vizionări, de către o persoană de sex diferit sau de același sex cu copilul. Statisticile

U.N.I.C.E.F. arată că 36.1% dintre copiii din instituții au cunoștință despre obligarea unor copii la practici sexuale. Copiii au mai menționat și că, într-o pondere foarte mare (peste 60%), abuzatori sunt copiii mai mari din instituții. Relațiile sexuale abuzive între copii din instituții sunt, de regulă, de tip homosexual. (www.unicef.org/romania)

Comportamentul deviant cu referință la adaptarea socială capătă, după Hewitt și Jenkins, trei structuri având fiecare coerența unui sindrom.

1. **Sindromul comportamentului nesocializat agresiv**, constând în sfidare, cruzime, sentimente de vionovăție inadecvate situațiilor. Sindromul acesta apare la copiii singuratici, a căror situație se datorează respingerii parentale, fie că este vorba de nelegitimare, ori de respingere pe față sau ostilitate clară.
2. **Sindromul comportamentului socializat delinvent** constă în furturi, activități frauduloase.
3. **Sindromul bandei**, este asociat cu fenomenul neglijării din partea părinților și delincvența în familie. Acești copii trăiesc în cartiere cu incidență mare de delincvență, dar au relații relativ normale cu familia și părinții lor.
4. **Sindromul comportamentului suprainhibat sau nevrotic** legat de un defect ori suferința fizică cronică a copilului, fie de reprimare, suferința în familie datorată unui părinte hipercritic, illogic sau dominator.

Instituționalizarea, prin efectele sale secundare de deprivare maternă și socială, determină creșterea sentimentelor de insecuritate și de lipsă de valoare resimțite de copii, antrenând în același timp **scăderea respectului de sine**.

Una din trebuințele sociale de bază este nevoia de dependență. Subiecții instituționalizați care nu au fost niciodată în grija părinților și nu au trăit nici un fel de relație cu ei au o nevoie de dependență foarte scăzută, în timp ce aceia care au avut experiența îngrijirii de către părinți, manifestă foarte puternic, trebuința de a depinde de o altă persoană.

Nevoia de afiliere este exprimată prin preocuparea de a stabili și menține relațiile afective pozitive cu alte persoane precum și prin dorința de a fi plăcut și acceptat. Nevoia de afiliere la copilul instituționalizat apare din teama de respingere, apărută în urma repetatelor experiențe de interacțiuni interpersonale eșuate.

La copiii instituționalizați se poate observa existența unei puternice tendințe de a fi supuși tulburărilor psihoafective mai frecvent și într-un grad mai profund decât la copiii neinstituționalizați (Dumitrana, 1989)

5. Studiu de caz

Pentru realizarea studiului de caz, s-a ales, ca mediu instituțional o organizație nonprofit al cărei nume, din considerente de confidențialitate, nu poate fi relatat și care se constituie în două așezăminte situate într-o zonă rurală din județul Brașov. Aici locuiesc 120 de persoane, din care 80 copii și adolescenți, tineri orfani care au părăsit sistemul de stat, femei și bărbați în vârstă. ONG-ul dezvoltă un program de prevenire a abandonului școlar prin sprijinirea materială și financiară a familiilor nevoiașe aflate în imposibilitatea susținerii copiilor în instituțiile de învățământ. Asociația consideră că soluția optimă pentru copii este integrarea în familia naturală sau în cea lărgită. În consecință, mama sau familia vor avea întotdeauna posibilitatea să revină, să viziteze iar, în cazurile fericite, să reîntregească familia.

Obiectivul acestei cercetări este de a determina gradul de adaptabilitate a copiilor aflați în îngrijirea organizației respective.

În cadrul cercetării, s-au aplicat două chestionare, cu scopul de a evalua adaptarea copiilor la mediul social (Chestionarul 1) și de a verifica aptitudinile persoanelor angajate (acele persoane care prin activitatea lor în cadrul instituției relaționează direct cu copiii) de a fi părinte (Chestionarul 2).

După stabilirea stilului de comportament, datele au fost centralizate și s-au obținut rezultatele prezentate mai jos

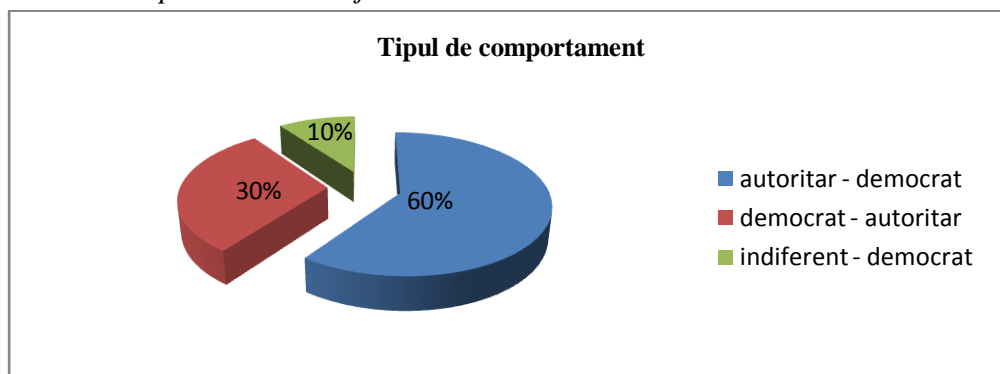

Fig. 1 – Tipul de comportament

Tipul de comportament autoritar-democrat este cel mai des întâlnit, având o pondere semnificativă, dar, de remarcat este și faptul că tipul indiferent-democrat este nesemnificativ, balanța fiind completată de tipul democrat-autoritar.

S-a evaluat conștientizarea importanței intimității sexuale a copilului precum și disponibilitatea adultului de a se implica educativ din punct de vedere al propriei intimități. În același timp se poate deduce și gradul de apropiere în relația copil-educator.

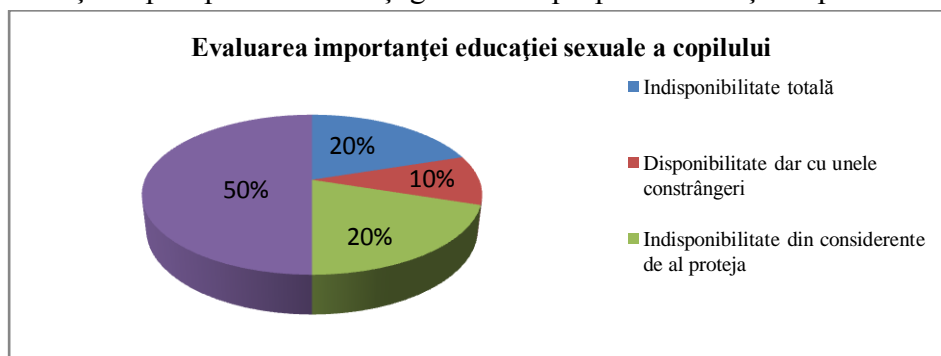

Fig. 2. – Aprecierea responsabilității în educația sexuală a copilului

O variabilă cercetată este și gradul de implicare a educatorului în formarea stimei de sine a copilului, prin încercarea de a elimina factorii perturbatori de ordin social exteriori relației educator-copil, cel mai important fiind abuzul prin agresiune fizică.

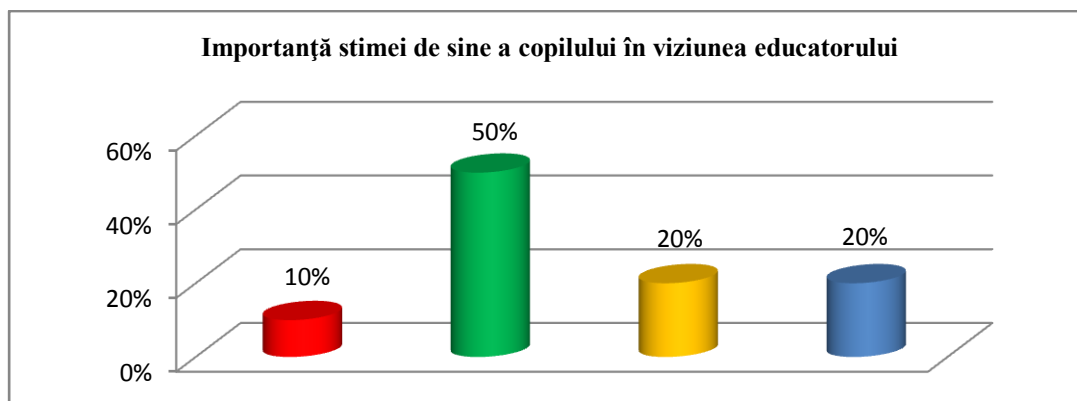

Fig. 3. – *Importanța stimei de sine a copilului în viziunea educatorului*

Tipul de comportare predominant este autoritar-democrat, punându-se accent pe:

- educație ca factor de influență esențial în formarea caracterului copilului;
- dezvoltarea unui limbaj bine ancorat prin oferirea de modele de conduită existente în familie (comnitate);
- dezvoltarea stimei de sine ca factor principal în autoafirmare;
- sinceritate ca factor important în dezvoltarea de relații sociale bazate pe încredere.

Cu alte cuvinte, mediul instituțional oferit de Asociația X, din punct de vedere al gradului de implicare educativă și afectivă a personalului angajat, corespunde cerințelor necesare, fomând din punct de vedere educativ-afectiv un cadru stabil pentru aplicarea unor strategii de integrare socială nu foarte complexe.

S-a încercat evaluarea inteligenței și a afectivității copilului. Desenul este cel mai ușor mijloc de exprimare liberă, pe care copilul îl are, care îi permite să proiecteze în exterior sentimentele veritabile pe care le nutrește pentru persoanele importante din viața lui. Prin intermediul desenului copilul își exprimă deschis sentimentele, experiențele prin care a trecut, dorințele și fricile născute din neîmplinirea lor. Prin limbajul liniilor, semnelor, culorilor, copilul reușește să dea sens lumii lui interioare, lăsând la îndemâna adultului aceste informații prețioase. În special, în cazul copiilor aflați la o vârstă foarte mică, în perioada de achiziție a limbajului, desenul este unul dintre puținele instrumente care oferă informații legate de personalitatea, comportamentul, conflictele, traumele și bucuriile lor. Copiii desenează ceea ce știu despre lume și nu încearcă să redea fotografic sau să capteze realitatea. Abia după vârsta de 6-7 ani vedem o puternică încercare a copilului de a desena într-un mod mai realist. Până atunci, desenele reprezintă trăirile sale interioare.¹

Desenul familiei poate oferi informații importante despre relațiile pe care copilul le are cu membrii familiei, sentimentele reale și sincere pe care acesta le împărtășește față de cei apropiați, precum și de relațiile care există între ceilalți membri ai familiei și felul în care acestea îl afectează pe copil. Copiii desenează familia reprezentând atașamentul, adică sentimentele față de fiecare dintre membrii acesteia.

Un element comun întâlnit în desenele făcute de majoritatea copiilor este faptul că membrii familiei sunt desenați separat (nu se țin de mână), în unele cazuri tatăl este desenat la o distanță semnificativ mai mare față de reprezentarea copilului și a mamei, degetele fiind reprezentate ca niște gheare.

¹sursă: <http://www.lapsiholog.com/interpreteaza-desenele-copilului-tau-descifreaza-modul-de-comunicare.html>

Aceste elemente scot în evidență lipsa comunicării sau existența unei comunicări precară în cadrul familiei, existența unor abuzuri de ordin fizic (tatăl desenat cu mâini precum doi butuci și având degete sub forma de gheare, mama are degete sub formă de gheara dar nu are gură, copilul nu are degete).

Desenul copacului. Majoritatea copiilor au realizat desene din care se pot remarca elemente ce țin de: trecut traumatizant, inhibiție, dependență maternă, personalitate indecisă ce amână sau evită emoțiile, tendințe spre depresie, motivație și cooperare minimă.

Se poate concluziona afirmând că trecutul traumatizant al copiilor a lăsat urme adânci neexistând încă o bună orientare. Abuzul trăit este încă o amintire generatoare de stări inhibitorii. Copiii simt nevoia de afecțiune și protecție, instabilitatea emoțională având totuși un grad accentuat.

Concluziile ce se desprind din rezultatele obținute prin procesarea chestionarului 1 sunt:

- Majoritatea copiilor provin din medii în care abuzul a fost principalul factor care a dus a instituționalizare;
- Traumele suferite încă nu au fost în totalitate depășite, copiii manifestându-și dorința de a dialoga cu educatorii pe tema mediului familial;
- Majoritatea copiilor văd mediul instituțional ca pe un mediu mult mai sigur și mai plăcut decât mediu din care provin, aducând ca argument faptul că aici sunt îngrijiți, hrăniți, se pot juca, au prieteni, merg în excursii;
- Gradul de implicare efectivă a educatorilor este destul de ridicat ceea ce a dus la stabilirea de relații copil-educator bazate pe încredere și prietenie;
- Recuperarea copiilor necesită un efort crescut și constant din partea educatorilor deoarece majoritatea copiilor au probleme de concentrare, atenție și motivație redusă.

Concluzii

Complexitatea fenomenelor instituționalizării derivă dintr-o serie de aspecte legate de situația economică și socială a românilor, de dificultățile și provocările unei societăți mari variațiuni ale economiei care lasă loc încă unor decalaje foarte mari între diversele straturi ale societății.

Pentru prevenirea situațiilor nedorite de vulnerabilitate și de risc, sistemul românesc de asistență socială și în special cel de protecția copilului, s-a îmbunătățit simțitor în ultimii ani și o serie de standarde de nivel înalt și prevederi legislative au acompaniat acest proces în dorința de a răspunde problematicii cât mai diversificate a protecției drepturilor copilului.

Practica ne arată însă că aplicabilitatea prevederilor legislative în teren este uneori mai redusă, fie din cauza multitudinii de prevederi legislative apărute într-un interval scurt de timp, fie din cauza modului diversificat și complex în care inter-relaționează instituțiile administrației publice centrale și locale. La aceste considerente se adaugă și faptul că prevederile legislative acoperă uneori parțial aspectele concrete din teren ceea ce conduce la o abordare segmentară sau la implementare parțială.

Modul în care instituționalizarea își pune amprenta asupra dezvoltării bio-psiho-sociale a copilului depinde foarte mult de vârsta la care copilul a fost instituționalizat. S-a

constatat faptul că, cu cât vârsta la instituționalizare este mai mică, posibilitățile de recuperare ale copilului sunt mult mai mari, iar dacă vârsta copilului la instituționalizare este mai mare, posibilitățile de recuperare ale copilului sunt minime.

Un aspect cheie al reintegrării rămâne readaptarea copilului cu familia sa, aceasta fiind o etapă intermediară între instituționalizare și reintegrare.

Readaptarea începe prin inițierea unor contacte între copil și familie. Părinților li se relatează diferite aspecte cu privire la viața copilului lor în instituție, li se arată fotografii, copilul este dus într-o scurtă vizită la domiciliu în prezența asistentului social, copilul petrece o perioadă de timp în familie (un week-end, o vacanță scurtă) - toate acestea având ca scop acela de a atenua acel șoc pe care l-ar putea traversa copilul după o despărțire mai îndelungată de familie.

Reintegrarea unui copil în familia naturală va implica atât lucrul cu copilul, cât și cu familia sa. Acest demers complex trebuie să aibă în vedere următoarele aspecte:

- evaluarea necesităților copilului (în funcție de vârstă, stare de sănătate, diferite nevoi speciale);
- consiliere și susținere oferite copilului;
- evaluarea situației familiale a copilului (vizite la domiciliu, contactarea familiei extinse).

Aceasta evaluare se va referi la următoarele aspecte:

1. Identificarea nevoilor familiei biologice;
2. Consilierea familiei și sprijinirea acesteia în vederea stabilirii unui plan de viitor pentru copil;
3. Responsabilizarea familiei pentru viitorul copilului;
4. Asistarea familiei în obținerea drepturilor egale;
5. Sprijinirea pentru eliberarea actelor necesare externării copilului (acte medicale, adeverințe de obținere a alocației, adeverințe pentru transfer școlar, etc.).

Copii au nevoie de libertate pentru o dezvoltare corectă și sănătoasă și ar trebui încurajați să își exprime de mici opțiunile, fie ele și pentru lucruri aparent mărunte cum ar fi jucăriile, hainele, culorile și prietenii de joacă. Acesta este doar un prim pas în dezvoltarea unui copil independent care va ști să lupte pentru a-și menține și consolida propriile alegeri și păreri, ce nu se va lăsa influențat de opresiuni venite dintr-un anturaj nepotrivit sau din partea unor persoane rău intenționate.

BIBLIOGRAFIE :

1. Baci, Amelia, Cazan, Carmen, Chendea, Cătălina, Cobzariu, C., Ioachim, Mădălina. (2006). *Educația părinților – Ghid U.N.I.C.E.F.*, Ministerul Educației și Cercetării, Editura MarLink, București.
2. Dumitrană, M. (1998). *Copilul instituționalizat*. EDP, București.
3. Golu, P. (1985). *Învățare și dezvoltare*. Editura Științifică și Enciclopedică, București.
4. ***Administrația Prezidențială – Comisia Prezidențială Pentru Analiza Riscurilor Sociale și Demografice – “Riscuri și inechități sociale în România”, Septembrie 2009.
5. ***Auditul Serviciilor Sociale pentru Copii din România - Raport consolidat, 2012 – sursa: <http://db.tt/os6gsa1i>